

DE GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE CULTUUR EN HET PROBLEEM VAN HET FINALISME'

Jo Tollebeek

(Aangesteld Navorsers N.F.W.O.)

William Somerset Maugham heeft in één van zijn vroege romans, *Mrs Craddock* (1902), opgemerkt dat ironie een geschenk der goden is. De goden moeten de laat-twintigste-eeuwse historicus dan wel gunstig gezind zijn. Althans, dat moet de conclusie zijn na de lectuur van het intussen befaamd geworden nawoord dat E.H. Kossmann in 1986 aan de nieuwe Nederlandse uitgave van zijn synthese over de Belgisch-Nederlandse geschiedenis sinds 1780 heeft toegevoegd. In dat nawoord schrijft hij dat de moderne historicus aardigheid in twijfel heeft en dat hij is voorbestemd de ironische stijl te kiezen. Deze boude uitspraak is niet — of : niet alleen — als een provocatie bedoeld : zij resumeert ook de visie van de auteur op de ontwikkeling van de nationale geschiedenis.

Kossmann zet zich in *De Lage Landen* immers af tegen de oudere nationale geschiedsschrijving, zoals die ondermeer vorm heeft gekregen in de *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* (1892-1908) van P.J. Blok en in de *Histoire de Belgique* (1900-1932) van H. Pirenne. Hun beider epos draagt, aldus een criticus, een uitgesproken *finalistisch* karakter : zij herkennen het Nederlandse volk en de Belgische natie in een ver verleden en willen de natuurlijke, doelbewuste en door hun wezen gedetermineerde ontwikkelingsgang van dit volk of deze natie beschrijven. Daardoor is hun verhaal een verhaal van noodzakelijkheden. Kossmann pleit daarentegen voor een verhaal van betrekkelijkheden, een verhaal waarin ook de onvervuld gebleven mogelijkheden en het grillige, verwarde karakter van de Belgisch-Nederlandse geschiedenis worden gememoreerd. Zelf betitelt hij een dergelijke anti-finalistische en possibilistische historiografie als ironisch omdat zij — in tegenstelling tot de oudere geschiedschrijving — niet tot stand komt in een geest van zelfverzekerdheid en emotionele betrokkenheid, maar van verbazing en afstandelijkheid.

Kossmanns anti-finalistisch 'requiem voor een voorbijge generatie' heeft — ondanks de schijn van het tegendeel — een voorgeschiedenis. Het is precies deze voorgeschiedenis die ik in dit opstel aan de orde wil stellen.

Alvorens daartoe over te gaan wil ik één enkele opmerking over het begrip 'finalisme', het sleutelbegrip van dit opstel, maken. Dit begrip valt moeilijk eenduidig te definiëren. Ik geef er dan ook de voorkeur aan de term op te vatten als een paraplueterm voor een reeks van historische zonden die een aantal 'familiegelijkenissen' vertonen. Om welke familiegelijkenissen gaat het ? In de finalistische geschiedschrijving is het *resultaat* van het historisch proces het

uitgangspunt. Dit resultaat is de historicus bekend : hij schrijft nu eenmaal *na* de gebeurtenissen. Daar valt niets aan te veranderen. Maar door de kennis van dit resultaat is de verleiding groot het historisch proces ook een inherente *doelgerichtheid* toe te schrijven. Die vermeende doelgerichtheid verleent het historisch proces op haar beurt een onmiskenbare continuïteit en leidt ertoe dat proces in een deterministisch perspectief te plaatsen : de geschiedenis verliep zoals zij '*moest*' verlopen. In dat licht is het tenslotte ook niet verwonderlijk dat de autonomie van elk historisch verschijnsel in een dergelijke geschiedschrijving verloren gaat : elke gebeurtenis wordt opgevat als een stap in een niet te stuiten proces.

Op basis van deze kenmerken kunnen drie vormen van finalistische geschiedschrijving worden onderscheiden : een ideologisch bepaald finalisme, een modernistisch finalisme en een essentialistisch finalisme. In wat volgt zal ik deze dure woorden trachten te stofferen door enkele momenten uit de Nederlandse geschiedschrijving en meer bepaald uit de geschiedschrijving van de Nederlandse cultuur te belichten.

* *
*

Het finalisme speelt ongetwijfeld een belangrijke rol in de Groot-Nederlandse historiografie. Zoals bekend zocht Geyl in de geschiedenis van Noord en Zuid de rode draad van de Dietse eenheid, een rode draad die door de 'Belgicist' Pirenne en diens 'Hollandse claque' zou zijn weggemoffeld. Op advies van Leo Picard, flamingant en '*Belge de mauvaise humeur*', stelt Geyl hun methodologische apriori's aan de kaak. Daartoe rekent hij ook hun met hun politieke gezindheid verweven finalisme. Door de vanzelfsprekendheid waarmee de Belgicisten en Klein-Nederlanders de bestaande staten én staatsgrenzen aanvaarden, zo herhaalt hij keer op keer, beschrijven zij het historisch proces waarvan deze staten het (voorlopige) eindresultaat zijn als een keten die wel tot de bekende uitkomst *moest* leiden. Het toeval, de afgesneden wegen en onvervulde mogelijkheden in de geschiedenis van Noord en Zuid worden daardoor in hun historiebeeld uitgevlakt. Geyl werpt zich op als aanklager van deze 'staatsfinalisten', maar tevens als advocaat van hen die in het verleden de niet gerealiseerde Groot-Nederlandse staat hebben nagestreefd. Om hun streven en hun kans op slagen recht te laten wedervaren bepleit hij een meer possibilistische kijk op het verleden.

Geyl vindt de sporen van het door hem gewraakte finalisme ook in de 'orthodoxe' kunsthistorische literatuur terug. In 1930 publiceert hij in het radicaal Vlaams-nationalistische tijdschrift *Jong Dietschland* een artikel onder de titel *De kunsthistorie onder de ban van de moderne staat*. Hij trekt er van leer tegen een aantal kunsthistorici die hij verwijt de huidige staatsgrenzen in het verleden te projecteren en die grenzen dan als cultuurgrenzen te gebruiken. Zij spreken over een vijf- en zestiende-eeuwse Noord- en Zuid-Nederlandse

schilder- en bouwkunst alsof het om twee volstrekt verschillende cultuurstijlen gaat en alsof de grens tussen de ene en de andere stijl precies met de staatkundige grens van 1648 samenviel. Geyl toonde zich echter bereid deze finalistisch denkende kunsthistorici veel te vergeven: de historici hebben hen misleid. Zijn kop van Jut is H. Th. Colenbrander, de 'Klein-Nederlander *par excellence*', die in zijn boek over *De Belgische Omwenteling* (1905) inderdaad een wel erg speculatief typologisch onderscheid tussen de 'Vlaamse' en de 'Hollandse primitieven' maakt.

Nog in 1959 zou Geyl zijn ergernis over de hardleersheid van sommige kunsthistorici uitspreken. Toen was zijn eigen *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* al een flink eind gevorderd. In het eerste, in 1930 verschenen deel van dit *opus magnum* heeft hij opnieuw trachten aan te tonen dat de cultuur van Noord en Zuid vóór de Opstand een eenheid heeft gevormd. Maar uit de *Stam* is ook de ideologisch bepaalde finalistische strekking van Geyls eigen historische conceptie duidelijk. Hij katapulteert immers — daartoe verleid door zijn politiek engagement — het moderne op taalverwantschap gegronde samenhorighedsbesef tussen Vlaanderen en Nederland in het verleden. Daardoor construeert ook hij — even kritiekloos als enkelen van zijn opponenten — een artificiële cultuurgrens, nu niet tussen de 'Belgische' en de 'Nederlandse' gewesten, maar tussen de Dietse en de Waalse.

Toen in 1934 het tweede deel van de *Stam* verscheen, ontving Geyl een brief van Huizinga, waarin deze hem feliciteert: '*Volkomen terecht hebt ge m.i. de mogelijkheid der hereeniging voor de zeventiende eeuw in het middelpunt van Uw behandeling van dien tijd geplaatst*'. Het is natuurlijk ongerijmd hieruit te besluiten dat Huizinga zich onder het Groot-Nederlandse vaandel schaart. Kort tevoren heeft hij nog opgemerkt dat "*de zestiende eeuw nog geen stamromantismen kende*". Maar Geyls poging de Nederlandse geschiedenis vanuit een niet-teleologisch, 'hypothetisch' perspectief te benaderen, draagt zijn goedkeuring weg. Hij betreurt het slechts dat zijn Londense collega zijn visie zo tactloos wereldkundig maakt, zoals hij ook weigert de praktische politieke consequenties, die de Groot-Nederlanders uit deze visie trekken, te onderschrijven.

De kennismaking met de Duitse neo-idealistische filosofen kort na de eeuwwisseling heeft Huizinga reeds vroeg gevoelig gemaakt voor het finalisme-vraagstuk. In de tweede helft van de jaren twintig — toen hij zich opnieuw op de grondslagen en de methode van de geschiedwetenschap bezinde — wordt het anti-finalisme de kern van zijn geschiedtheoretisch denken. In *De wetenschap der geschiedenis* (1934) bezweert hij zijn vakgenoten steeds open te blijven staan voor de erkenning der onbegrensdeheid van mogelijkheden die in de schoot der tijden liggen opgesloten. Enkele jaren later definieert hij de Nederlandse geschiedenis als '*een opeenvolging van nooit voorziene wendingen*'. Die karakterisering sluit op haar beurt naadloos aan bij de anti-finalistische ideeën over de nationale geschiedenis die hij al in 1912 in het in *De Gids* verschenen *Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef* heeft verdedigd.

Dit artikel is een voorstudie voor *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919),

waarin Huizinga opnieuw met het probleem van het finalisme wordt geconfronteerd. Het probleem heeft er echter een andere gedaante aangenomen : niet als de vraag naar de voorafschaduwing van latere staatkundige gestalten in vroegere eeuwen, maar als de vraag naar de moderniteit van de cultuur dringt het zich nu op. Huizinga stelt vast dat de cultuurhistoricus geneigd is in elke beschavingsvorm het nieuwe en het beloftevolle te benadrukken en haar daardoor onbewust naar het voorbeeld van een latere, meer 'moderne' beschaving te modelleren. In *Herfstij* tracht hij precies het omgekeerde te doen : de laatmiddeleeuwse beschaving niet als de advent van de Renaissance, maar als een afstervende cultuur te begrijpen. Hij beschrijft er door de realiteit achterhaalde, maar dwingende denk- en levensvormen en richt zijn aandacht op de mentale inertie van de belangrijkste cultuurproducenten.

Dit gevoel voor de gelijktijdigheid van het ongelijktijdige overheerst ook zijn korte tijd later gepubliceerd opstel over *Het probleem der Renaissance* (1920). Het zou hem eigenlijk nooit meer verlaten : voortdurend blijft hij erop hameren dat een voorbije cultuurstijl moeilijk als té primitief kan worden voorgesteld. Zijn toenemende wrevel over de romantische naweeën van de Beweging van Tachtig, waardoor ondermeer de zeventiende-eeuwse schilderkunst met schoonheids- en natuurgevoelens uit latere eeuwen wordt beladen, versterkt nog zijn afkeer voor een cultuurgeschiedenis met een moderniserende finalistische signatuur.

Intussen eist ook een ander probleem Huizinga's aandacht op : dat van de eigenheid van de (Noord-) Nederlandse beschaving. In 1909 heeft hij zijn studenten gezegd : '*Er is geen andere Noord-Nederlandse beschaving dan die der zeventiende eeuw*'. In 1932 waagt hij zich in een reeks voordrachten, die hij in 1941 omwerkt tot een synthese over *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw*, aan een typering van deze wonderlijke en in het Europa van de Barok exceptionele cultuur. Haar wezen vindt hij in haar burgerlijkheid, die zich ondermeer in een realistische schilderkunst en in een erasmiaanse verdraagzaamheid zou hebben geopenbaard. Huizinga schetst ongetwijfeld een geïdealiseerd beeld van deze beschaving. In de donkere oorlogsjaren kan dat beeld een troostende herinnering aan schonere tijden bieden. Maar bovendien is *Nederlands' beschaving* een fabel over de eigentijdse, zieke cultuur. Daardoor wordt de zeventiende-eeuwse beschaving niet alleen geïdealiseerd, maar krijgt zij ook een ontijdelijk karakter.

Dat laatste blijkt duidelijk uit Huizinga's in 1935 gepubliceerde brochure over *Nederland's geestesmerk*, waarin hij op zoek gaat naar de kenmerken van de Nederlandse nationaliteit. Tot zijn catalogus van nationale deugden behoren alle eigenschappen die hij tevoren in de zeventiende-eeuwse cultuur van de Republiek heeft ontdekt, de burgerlijkheid voorop. Met andere woorden : het tijdelijke beschavingspatroon van de Republiek wordt omgedoopt tot een ontijdelijk Nederlands volkskarakter, waarvan Huizinga suggereert dat het de hele Nederlandse geschiedenis doortrekt, er de grenzen van bepaalt en haar continuïteit verleent. De poort voor een essentialistisch gekleurd finalisme,

waarin alle uitingen van de Nederlandse cultuur tot manifestaties van één en dezelfde wezens worden gereduceerd, staat daardoor — ondanks Huizinga's behoudzame aanpak — wijd open.

Zelf houdt Huizinga echter vast aan zijn denkbeelden over 'Nederlands geestesmerk', mede omdat deze hem toelaten zijn land een plaats in de op drift rakende wereld te geven. In een in januari 1933 te Berlijn gehouden lezing over *Die Mittlerstellung der Niederlande zwischen West- und Mitteleuropa* schrijft hij het burgerlijke Nederland een bemiddelaarsrol toe. De Nederlandse openheid ten aanzien van andere culturen, zo argumenteerde hij, maakt het land uiterst geschikt voor deze rol. De gedachte dat Nederland een open natie met een maximale culturele receptiviteit zou zijn, is natuurlijk niet nieuw : ze sluit aan bij de oude 'gidsland-ideologie' en is reeds in de jaren 1890 door P.J. Blok verwoord.

Ook de marxist Romein spreekt in het besluit van *De Lage Landen bij de Zee* (1934) zijn geloof in de Nederlandse openheid uit. Die uitspraak kadert in de herwaardering van de nationale beschaving die zich sinds de tweede helft van de jaren 1920 in zijn werk heeft voltrokken. In de jaren dertig bestempelt hij de oude vaderlandse deugden als vrijheid en verdraagzaamheid als het beste antidotum tegen de waan van het fascisme. Precies daarom zoekt hij — in de eerste oorlogsmaanden, toen de nood het hoogst was — naar de essentie van dit antidotum. Maar net als zijn leermeester Huizinga beschrijft ook hij de 'Nederlandse geest' als de veralgemening van één specifiek beschavingsideaal, namelijk het verlicht marxistische cultuurideaal waarvoor hij zelf op de bres staat.

Intussen heeft Romein zijn sporen als cultuurhistoricus reeds verdiend. In 1932 publiceert hij zijn *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de Middeleeuwen*, waarin hij de verwevenheid tussen deze geschiedschrijving en de cultuurkring waarin zij is ontstaan, tracht aan te tonen. Hij geraakt daarbij echter snel in moeilijkheden. Want : hoe zouden de bestudeerde kronieken als 'een spiegel van het zelfbewustzijn der Nederlandsche natie' kunnen worden beschreven wanneer er in de Middeleeuwen nog geen sprake is van een Nederlandse natie ? Dat laatste weet Romein ook wel, maar toch verkiest hij — zoals de door Geyl geviseerde 'staatsfinalisten' — het latere Nederland als de geografische afbakening van zijn studie te behouden. Deze zelfde dubbelzinnigheid toont zich ook in *De Lage Landen bij de Zee*. Uitgever De Haan had gevraagd er een Groot-Nederlands boek van te maken. Romein willigt dit voorstel tegen zijn zin in, neemt twee 'Vlaamse' hoofdstukken op zonder ze in het verhaal te integreren en laat ze vervolgens — bij de derde uitgave in 1949 — eenvoudigweg vallen.

De Romeins vatten *de Lage Landen bij de Zee* op als een cultuurhistorische synthese. Ook de vierdelige serie *Erflaters van onze beschaving*, die tussen 1938 en 1940 verschijnt, bestempelen zij als 'een cultuurgeschiedenis-in-portretten' : de zesendertig gebiografeerde figuren moeten samen 'een beeld van de hele Nederlandse beschaving' geven. Diep moet er niet worden gegraven om

het motief achter dit werk te leren kennen : de donkere wolken van de nakende oorlog dwingen tot een bezinning op de geschiedenis van de Nederlandse beschaving en op haar waarde voor de toekomst. Maar ook hier duikt het probleem van de afbakening van de Nederlandse beschaving op en dreigt het nationale perspectief deze beschaving te verengen. De *Erflaters*-serie draagt inderdaad een exclusief Noord-Nederlandse stempel. Dat geldt ook voor het eerste deel, dat handelde over de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw, toen er in werkelijkheid nog geen Noord-Nederlandse beschaving was geweest. Wel tonen de auteurs zich gevoelig voor dit probleem. Annie Romein verzet zich bijvoorbeeld in haar portret van de Brabander Jeroen Bosch tegen diegenen die al in de Middeleeuwen een *avant la lettre*-splitsing tussen Noord en Zuid willen zien.

Vanuit het oogpunt van de hier behandelde problematiek ligt het belang van de *Erflaters*-reeks echter niet zozeer in de vraag of de beide auteurs een 'staatsfinalisme' huldigen. Interessanter is de vraag naar de doorwerking in *Erflaters* van Romeins wereldbeschouwing en meer bepaald van zijn visie op de geschiedenis als het epos van de geleidelijk voortschrijdende emancipatie van de onderdrukte groepen. Deze teleologische conceptie openbaart zich in *Erflaters* zowel in de keuze van de te biograferen figuren als in de manier waarop deze uitverkorenen worden beschreven. De Romeins portretten hen niet als personen van vlees en bloed, maar als 'types'. Elke beschreven figuur representeert immers een bepaalde stap op de weg van de vervolmaking van het door de auteurs voorgestane ideaal van totale democratie en wordt precies daarom in het pantheon der *erflaters* opgenomen. In het vierde deel, het deel over de negentiende eeuw, bijvoorbeeld krijgen Thorbecke, Kuyper, Schaepman en Domela Nieuwenhuis een plaats : zij vertegenwoordigen de emancipatie van respectievelijk de liberale burgerij, de 'kleine luyden', de katholieken en de arbeiders. Door hun strijd is de 'Nederlandse Natie' haar voltooiing genaderd. Voor alle bevolkingsgroepen ligt immers een volwaardig medeburgerschap in het verschiet. Het doel lijkt bereikt : de bevrijding van de natie is bijna voleindigd. Het is deze lange weg die in de *Erflaters*-serie is beschreven, en dat gebeurt op een even finalistische wijze als de 'staatsfinalisten' de wording van de Nederlandse staat of als de taalnationalist Geyl de tragische geschiedenis van de Dietse stam hebben verhaald.

Tijdens de Oorlog zet de *entrepreneur* Romein een nieuw en omvangrijk collectief project op touw : de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (AGN) (1949-1958). De oorlogsomstandigheden hebben het in de jaren dertig gegroeide gevoel van een lotsverbondenheid tussen de kleine staten België en Nederland versterkt. In de op de Bourgondische verwantschap tussen beide gefundeerde AGN wordt aan dat gevoel een historische vorm gegeven. Tegelijkertijd streeft de redactie een verflechting van de politieke, sociale, economische, religieuze en geestesgeschiedenis na. Dit streven mislukt : de AGN biedt geen integrale geschiedenis. Wel slagen de redacteuren erin — in tegenstelling tot hun

opvolgers van de nieuwe AGN (1977-1983) — de stof behoorlijk te ordenen. Dat geldt ook voor de hoofdstukken over het culturele leven.

Uit deze hoofdstukken blijkt een toenemende gevoeligheid voor het vraagstuk van het finalisme (in zijn verschillende gedaanten). Weliswaar worden niet alle problemen uit de weg geruimd. J. Andriessen en J. Presser bijvoorbeeld behandelen in het deel over *De Tachtigjarige Oorlog 1567-1609* het culturele leven in het Zuiden en in het Noorden in afzonderlijke hoofdstukken. Maar zij betreuren het 'in de trant van het oude circusnummer het weesmeisje te hebben doorgezaagd met de wetenschap, dat het na afloop ongedeerd haar gaafheid demonstreert'. Ph. de Vries, die in het vierde deel het hoofdstuk over de *Cultuur der Nederlanden omstreeks 1560* voor zijn rekening neemt, staat voor een andere uitdaging : hoe de eigenheid van de door hem te belichten cultuur te vrijwaren ? Hij toont zich beducht voor zowel een beschrijving van de Bourgondische cultuur als louter een historische verbijzondering van een Nederlands geestesmerk (het essentialistische finalisme) als voor een interpretatie van deze zelfde cultuur als een pre-modern voorspel van de Gouden Eeuw (het modernistische finalisme).

De AGN bevat bijdragen van de oudere 'lyrische generatie', maar ook van een jongere 'zakelijke generatie'. Deze jongeren, in tegenstelling tot hun geëngageerde leermeesters veelal afstandelijke pragmatisten, treden omstreeks 1960 definitief op de voorgrond. Tegelijkertijd met (en mede door) deze aflossing van de wacht brokkelt het traditionele nationale en verzuiilde perspectief op de geschiedenis verder af. De dekolonisatie, de beginnende ontzuiling en de vervlakking van de klassieke ideologieën dwingen tot een kritiek op de oude geschiedschrijving. In dat klimaat kan het finalisme steeds minder gedijen. Het wordt trouwens ook *expressis verbis* veroordeeld, zowel in de uit 1959 daterende oratie van J.C. Boogman, waarin een pleidooi voor de accentuering van de plasticiteit van elke historische situatie valt te beluisteren, als in de drie jaar later gehouden inaugurele rede van I. Schöffers, waarin met verbazing wordt geconstateerd hoezeer de geschiedenis van de Republiek is doorgetrokken van verglijdingen en afremmingen, schokken en sprongen.

Van Schöffers verbazing naar Kossmanns ironie is maar een kleine stap. In diens essayistische synthese over de geschiedenis van de Lage Landen spelen de oude, met de finalistische historiografie verbonden begrippen 'natie', 'staat', 'volk' of 'stam' niet langer een leidinggevende rol : de auteur wordt veeleer gefascineerd door de voortdurend wisselende uitdagingen waarmee de elites van beide landen zijn geconfronteerd en door de afspraken en gedragscodes die daaruit zijn voortgevloeid. De comparatieve aanpak dwingt de auteur bovendien de abnormaliteit en de onberekenbaarheid van de Nederlandse geschiedenis voortdurend te erkennen.

* *
*

De Nederlandse geschiedenis lijkt door de vele paradoxen en anomalieën die in Kossmanns ironische geschiedschrijving worden blootgelegd, van elke continuïteit verstoken. Daardoor rijst de vraag hoe de historicus het verleden nog als een samenhangend geheel kan presenteren zonder in een finalistische geschiedschrijving te vervallen. De historicus dreigt inderdaad tussen wal en schip terecht te komen. Door de ontmanteling van de traditionele geschiedschrijving opent hij het zicht op een verleden dat werkelijk *als verleden* (en niet als een retrospectief heden of als een manifestatie van een in wezen ontijdelijk geachte werkelijkheid) kan verschijnen. Maar tegelijkertijd doet hij daardoor afstand van het begrippenarsenaal dat hem toelaat het historisch proces op een samenhangende — en dus begrijpelijke — wijze te beschrijven. De in de ban geslagen concepten 'natie', 'volk', 'stam' *e tutti quanti* functioneren in de oudere geschiedschrijving immers als ordeningsprincipes. Zij 'bundelen' figuren en feiten en maken daardoor gebeurtenissen en handelingen inzichtelijk. Met andere woorden: zij verlenen de historische werkelijkheid transparantie. Bovendien bieden zij de historicus de mogelijkheid zich aan lange termijn — geschiedschrijving te wagen. Zij vormen als het ware de draad die de historicus doorheen de eeuwen kan weven. Deze ongemakkelijke positie wordt vooral door de cultuurhistoricus aangevoeld. Enerzijds heeft hij meer dan zijn collega's uit andere vakgebieden de behoefte het verleden als een continu proces te interpreteren, anderzijds weet ook hij dat het continuïteitsbegrip één van de pijlers is van zowel het ideologisch bepaalde cultuurhistorische finalisme (in al zijn varianten: Colenbrander, Geyl, Romein) als van het biologisch geïnspireerde modernistische en het essentialistische finalisme.

De hierboven geschetste ambivalentie is door de ontwikkelingen in de cultuurgeschiedenis — door sommigen betiteld als een '*stille revolutie*' — niet teniet gedaan. De cultuurgeschiedenis geniet de laatste jaren zonder twijfel een stijgende populariteit die nauw is verweven met de verbreding van de cultuurhistorische thematiek. Vooral onder invloed van de culturele antropologie is het cultuurbegrip verruimd: 'cultuur' is niet langer een normatief en elitair, maar een descriptief begrip dat staat voor 'de vormgeving van het bestaan'. De cultuurhistoricus beperkt zich niet meer tot de studie van kunst en wetenschap, maar richt zijn aandacht ook op de geschiedenis van de sexuele beleving, de literaire sociabiliteit, de morele waarden ...

Wie deze ontwikkeling vanuit het oogpunt van het finalisme-vraagstuk tracht te evalueren, kan op de creditzijde van zijn balans de bevruchting van de geschiedenis door de culturele antropologie noteren. Tijdens de laatste decennia heeft deze discipline zich ontwikkeld van een eurocentrische en teleologische etnografie tot een wetenschap waarin de eigenheid van de niet-westerse culturen ten volle wordt gewaardeerd. Tegelijkertijd verschuift zij in het spectrum van de cultuurwetenschappen van de marge naar het centrum. De combinatie van deze beide wijzigingen heeft het mogelijk gemaakt dat de

culturele antropologie de niet-evolutionair denkende en anti-finalistische stroming in de cultuurgeschiedenis versterkt. Maar de verruiming van het cultuurbegrip houdt ook nieuwe gevaren in. Het is immers niet denkbeeldig dat het vacuum dat de oude van hun vanzelfsprekendheid beroofde concepten 'volk', 'staat' of 'natie' hebben nagelaten, zal worden opgevuld door het cultuurbegrip, waardoor dit begrip de vrijgekomen rol van historiografisch 'totaalconcept' zal krijgen toegewezen: 'cultuur' als het nieuwe finalistische panacee dus. Veel meer dan het enscèneren van alweer een nieuwe allegorie van de geschiedenis zal de cultuurhistoricus in dat geval echter niet doen.

Noten

*Referaat op het congres *Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis*, Utrecht, 18-19 oktober 1989. Een uitgebreide en geannoteerde versie van dit artikel zal worden gepubliceerd in het *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*.

PERSONALIA

Pieter Anton van Gennip publiceerde in het najaar *Een open bestaan*.

Jo Tollebeek publiceert dit voorjaar *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*.

Stefan Hertmans is de auteur van onder meer *Sneeuwdoosjes. Essays over literatuur* (1989).

Wil Derkse is directeur van de Radboudstichting (Vught)

binnenkort in DE UIL VAN MINERVA

Martin Heidegger (1889-1967) met bijdragen van Jos Augustus, Herman van Erp, Arie Leijen, A.W. Prins.

P. Vardy, Het surrealisme als kunstvorm van de ambiguïteit.

Cornelis Verhoeven, Ijzer en vuur. Het geweld als neven-effect in een ideologie van het activisme.